

Rousseau nézetei egy állam-vallásról.¹

Az embereknek hajdan nem voltak királyaik, kivéve az isteneket, — sem kormányaik, csak a theokrácia formáját ismerték. Úgy okoskodtak, mint Caligula (a hatalom a jog) és abban az időben helyesen is okoskodtak így. Hosszú idő volt szükséges arra, hogy az emberek érzelmeiket és eszméiket megváltoztassák arra nézve, hogy egyik embertársukat úrrá tegyék maguk fölött és hizelegjenek maguknak, hogy ezzel minden rendben lesz.

Amaz egyszerű körülményből, hogy minden politikai társaság élére egy isten helyeztetett, önként következett, hogy annyi isten volt, a hány nemzet. Két egymáshoz idegen és majdnem mindig ellenséges nemzet nem ismerhette el hosszabb ideig ugyanazt az Urat; két egymás ellen küzdő hadsereg nem engedelmeskedhetett ugyanazon vezérnek. Így a nemzeti megoszlásból polytheizmus keletkezett, ebből pedig theologiai és politikai türelmetlenség, melyek azonban — mint később meglátjuk — természetükre nézve egy forrásból erednek.

A görögök képzelme, hogy ők t. i. a barbár nemzetek között a saját isteneiket ismerték föl, onnan eredt, hogy ők magukat ama nemzetek természetes suverénjüknek tekintették. Napjainkban azonban ez a tan kissé nevetségesnek tűnik fel, mintha Moloch, Saturnus, Jupiter, Chronos ugyanazon egy istenek lettek volna! Mintha lehetne valami közös vonás képzeleti lények között, melyek különböző neveket viselnek! (Az összehasonlító vallás, a philologia segélyével azonban már ez irányban is egészen más nézeteket teremtett.)

Ha pedig az a kérdés merül fel, hogy a pogányság uralma alatt, midőn minden államnak megvoltak a maguk isteneik és szertartásuk, miért nem voltak vallási háborúk, — egysze-

¹ Lásd Rousseau: „Contrat Social“ cz. műve IV. könyv VIII. fejezet.

rúen azon okból, mivel minden államnak meglevén a maga sajátos szertartási és kormányzati formája, isteneiket törvényeiktől nem választották el. A politikai harc egyszermind vallásos is volt. Az istenek tartózkodási helye úgyszólván a nemzeti határok által volt megszabva. Az egyik nemzet istenének semmi joga nem volt más nemzet fölött. A pogányok istenei nem voltak féltékenyek egymásra, mert közösen volt megosztva közöttük a világ hatalma; még Mózes és a zsidók is gyakran említik ezt az eszmét, midőn Izrael istenéről beszélnek. Igaz, hogy ők úgy tekintették a Kánaániták isteneit, kiknek országát elfoglalandók voltak, mint a melyeknek hatalmát meg kell törni; de a szomszédos nemzetek isteneiről, kiket nem volt szabad megtámadniok, ilyenformán nyilatkoztak: „Nemde, a mit bírnod adott neked Kémós, a te istened, nem azt bírod-e? Azonképen valakit kiűzött a mi urunk istenünk a mi országnk elől, mi is annak örökségét bírjuk“. (Bírák XI. 24.) Ebben elismert egyenlőség található a Kémós és az Izrael isteni jogai között.

De midőn a zsidók, kiket Babylon és később Syria királyai leigáztak, makacsúl megtagadták az engedelmességet az idegen isteneknek, ez a megtagadás a hódítók ellen irányuló lázadásnak tekintetett és az üldözteségek egész hosszú sorozatát vonta rájuk.

Minden vallás tehát azon állam törvényéhez levén forrasztva, mely azt előírta, más mód nem volt egy nemzet megtérítésére, mint annak leigázása, s nem voltak más hittérítők, mint a hódítók; és az a kötelezettség, hogy szertartási formájukat megváltoztassák, a legyőzött népre erőszakolt törvény lévén, a hódításnak szükségszerűleg meg kellett előznie a megtérítést. Nem az emberek harcoltak az istenekért, hanem, mint Homérnél is található, az istenek az emberekért; mindenik nép győzelemért fohászokodott istenéhez és azért aztán új oltárokkal fizetett. Mielőtt a rómaiak megtámadtak egy helyet, felszólították az isteneiket, hogy hagyják el azt; és a midőn a Tarentinusoknak ott hagyták felbőszített isteneiket, azért tették, mert ez isteneiket már úgy tekintették, mint a melyek már az ővéiknek alá vannak vetve, s kötelesek is egyszermind az utóbbiaknak hódolni. A legyőzötteknek meghagyták isteneiket, mint meghagyták törvényeiket; az egyetlen sarcz, a mit gyakran rájuk mértek, egy korona volt a Capitoliumi Jupiter számára.

Végtére, midőn a rómaiak szertartásaikat és törvényeiket a birodalommal együtt kiterjesztették és a legyőzöttek szokásait maguk is gyakran elfogadták, ez óriási birodalom népei, miután a polgári jog mindenkinek megadatott, egész észrevétlenül úgy találták, hogy van egy sereg istenük és vallásuk, majdnem mindenütt ugyanazon formában — és innen van, hogy a világ végezetre a pogányságot egyetlen vallásnak kezdte ismerni.

Ilyen körülmények között lépett fel Jézus, hogy megalapítson egy lelki királyságot, mely a vallási és politikai rendszert egymástól elválasztván, lerombolta az állam egységét és okozta ama benső visszavonásokat, melyek a keresztény népeket folyton tüzelték. Minthogy egy más világban lévő királyság emez új eszméje sohasem mehetett át a pogány nép öntudatába, a keresztényeket mindig tényleges forradalmároknak tekintették, kik hypokritai megalázkodás álarcza alatt csak az alkalmat keresték, hogy függetlenítsék magukat és hogy ravaszság által bitorolják a hatalmat, melyet gyöngeségükben csak színlelvé tiszteltek. Ez volt az üldöztetések igazi oka.

A mitől a pogányok félték, tényleg bekövetkezett. Aztán minden megváltozott; az alázatos keresztények fölemelték hangjukat és ama más világbeli színleges királyság egy látható fő alatt csakhamar a világ legerőszakosabb despotizmusa lett. Minthogy pedig fejedelem és polgári törvények mindig voltak, e kettős hatalom az igazságszolgáltatás folytonos conflictusát eredményezte, mely minden üdvös politikát lehetetlenné tett a keresztény államokban; helyzetéből senkisértette meg, hogy vajjon a világi vagy az egyházi uralomnak engedelmeskedjék-e.

Több nemzet azonban, Európában és annak határai körül fenn kívánta tartani, vagy újra behozni a régi rendszert — de eredménytelenül, mert a kereszténység szelleme mindenütt győzedelmeskedett. A vallásos szertartás mindvégig nyert erejében és független maradt a szuverén hatalomtól — és pedig az államtessel való bármilyen összeköttetés nélkül. Mohammednek nagyon józan eszméi voltak; politikai rendszerét teljesen egységesítette és mindaddig, míg utódai, a kalifák alatt, kormányzati formája fennállott, a kormányzat megosztatlan és ebben a részben jó volt. De midőn az arabok virágzó, tanult, mivel és kényelmes nemzet lettek, a barbárok igájába kerültek és a két hatalom között a szétválás újra kezdődött. Habár a mohammedánok

között kevésbé látszik, mint a keresztények közt, e szétválás mégis megvan, különösen az Ali sectájában; sőt Perzsiában ma is látható.

Közöttünk az angol királyok és a czárok tették magukat az egyház fejeivé; de e czimnél fogva ők inkább ministerei, mint uralkodói az egyháznak, s nem annyira megváltoztatási jogát, mint a hatalmat annak fentartására nyerték meg; egy szóval nem törvényhozói, hanem fejedelmei az egyháznak. A hol a klérus *egy* testületet alkot, ott ők az urak és törvényhozók. Tehát két hatalom, két szuverén van Angliában és Oroszországban.

A keresztény írók közül Hobbes az egyedüli, a ki tisztán látta a veszedelmet és annak orvosságát és a ki ajánlatba merte hozni a sas fejeinek újra egyesítését, a politikai egységesség helyreállítását, mely nélkül soha egy állam sem lehet jól konstruálva. Nem annyira a politikai elméletében levő hamis, mint inkább a jogos és igaz elemek tették őt gyűlöltté.

A történelmi tényeket e szempontból ítélve meg, úgy hiszem, hogy Bayle és Warburton ellenkező véleményei könnyen megezáfolhatók. Az előbbi azt állítja, hogy a politikai testben a vallásnak nincs hasznos volta; az utóbbi, másfelől, hogy a kereszténység annak legerősebb támasza. Az első állítás ellen könnyen bebizonyítható, hogy minden állam vallásos alapokon épült föl; a másodikra nézve pedig, hogy a keresztény törvény inkább sérelmes, mint hasznos az állam szilárd megalkotására. Hogy magamat könnyebben megértessem, szükségesnek látom, hogy a vallás eszméinek kissé szorosabb meghatározását adjam.

A vallás, a társadalomhoz való viszonyában tekintve, mely vagy általános, vagy részletes, szintén két osztályba sorozható, t. i. az ember, mint egyén vallása és a polgár vallása. Az első, templomok, oltárok, ritusok nélkül, a legfelsőbb Isten tisztán benső imádására és az erkölcsiség örökös kötelességeire szorítva: az evangéliom tiszta és egyszerű vallása, melyet a természetes isteni törvénynek is nevezhetünk. A második, előírva egy különálló államban, megadja annak isteneit, sajátos és czimzetes patronusait. Meg vannak dogmái, ritusai, külső szertartásai, melyeket a törvények irnak elő; az ember jogait és kötelességeit csak az oltárig terjeszti ki. Ilyenek voltak a

régebbi nemzetek vallásai, melyek mind isteni törvények czimén szerepelnek.

Van a vallásnak egy harmadik faja, mely az embernek kétféle törvényt, két vezért és két országot nyujtva, teljesen ellentétes kötelességeket szab elébe s egyszersmind megakadályozza abban, hogy egyszerre kegyes ember és jó polgár is legyen. Ilyen a lámák, a japánok és a római keresztények vallása — más néven: a papok vallása. Ebből születik egy vegyített és nem-társadalmi törvény, melynek nincs neve.

Politikai szempontból tekintve, mind a három vallás-fajnak meg vannak a maga hibái. A harmadik annyira érthetően rossz, hogy nem is szükséges időt vesztegetni rá. A mi lerombolja a társadalmi egységet, nem jó az semminek; minden oly intézmény, mely az embert maga-magával ellentétbe hozza, értéktelen.

A második csak annyiban jó, a mennyiben az Isten tiszteletének kifejezését a törvények szeretetével összeköti és az országot a polgárok eszményképének tárgyává tevén, azt tanítja, hogy az államot szolgálni egy a gondviselő Istenség szolgálatával; a theokrátiának olyan fajtája, melyben csak a fejedelem legyen a „Pontifex“ és a bírák a papok. A ki ilyen országért hal meg, martyrságot szenved, törvényeit megszegni hitetlenség, a bűnös embert nyilvánosan pellengérré állítani annyi, mint kitenni őt az istenek haragjának: „Sacer esto“ (Legyen megátkozott). Ez azonban csak annyiban rossz, a mennyiben hamisságon és tévedéseken alapul, mennyiben az embereket hiszékennyé és babonássá téve, megcsalja és az Istenség igaz imádását hiú czeremóniákkal homályosítja meg. Szintén rossz e fajta vallás, ha zsarnokivá és szűkkeblűvé válván, egy nemzetet vértszomjazóvá és türelmetlenné teszen, hogy az csak ölésre és gyilkolásra áhítozik és ama hitben él, hogy szent cselekedetet viszen véghez, ha az „eretnekek“ kiirtására törekszik. Ez a nézet természetes hadi állapotot teremt a nemzetek között, mely egymás biztonságát veszélyezteti.

Hátra van még az egyén vallása, vagyis a keresztény vallás, — nem a mai azonban, hanem az evangéliumi keresztény vallás. E magasztos, tiszta vallásban az emberek, mint egy Atya gyermekei, egymást mint testvérek ismerik és a társadalmi kötelék, mely őket összeköti, nem szakad meg a ha-

lálban sem. Ez a vallás azonban, miután semmi különös viszonyban nincs a politikai testhez, a törvényeket csak természetes erejükre hagyja, melyet azok önmagukból merítenek, a nélkül, hogy bármely más erőt nyújtana nekik és e miatt a társadalomnak egyik nagy köteleke teljesen hatástalan marad. De a mi több, e vallás nem köti a polgárok szívét az államhoz, hanem éppen minden földi dologtól elválasztja őket. Semmi sem irányulhat inkább a társadalmi szellem ellen.

Azt mondják, hogy egy igazi keresztényekből álló nemzet a legtökéletesebb társadalmat alkotná. E föltevésben azonban meg van az a nagy ellentmondás, hogy az igazi keresztények társadalma többé már nem volna emberek társadalma. Az ilyen társadalom sem a legerősebb, sem a legtartósabb nem lehetne; már tökéletességénél fogva nem lenne benne összetartás; éppen tökéletessége volna leromboló bűne.

Minden ember tenné a maga kötelességét, a nép engedelmeskednék a törvényeknek, a főbbek igazságosak és mértékletesek volnának, a bírák egyenes-lelkűek, megvesztegethetetlenek; a katonák nem félnének a haláltól; nem lenne sem hiúság, sem fényűzés. Mindez igen szép és jó dolog lenne. A keresztény vallás azonban teljesen szellemi vallás, csupán menynevei dolgokkal foglalkozván; a keresztény országa nem e világból való. Igaz, hogy teszi kötelességét, de teszi mélységes közömbösséggel arra nézve, ha vajjon törekvésének jó vagy rossz következménye lesz-e. Föltéve, hogy semmivel sem vádolhatja magamagát, semmit sem törődik azzal, ha vajjon jól vagy rosszul mennek-e a dolgok idelent. Ha az állam virágzó, alig meri élvezni annak örömeit, mert a földi ország dicsőségében büszkélkedni nem az ő elve. Ha az állam hanyatlak, áldja az Isten kezét, melyet népére emelt. Hogy az állam békeséges legyen és benne az összhang fentartassék, szükséges volna, hogy minden polgár kivétel nélkül egyenlően jó keresztény legyen; de ha közöttük véletlenül találkoznék egyetlen ambitiozus ember, egyetlen hypokrita, az ilyen ember bizonyosan előnyt nyerne kegyes honfitársai fölött.

A keresztény szeretet nem engedi, hogy valaki atyjafiáról elhamarkodva rosszul gondolkozzék. Mihelyt valaki ravaszság által megtalálta a nyilvános tekintély mások előtt való imponálásának művészetét, azonnal bizonyos méltósággal ruházzák

fel, mert Isten akarja, hogy őt tiszteljék. Mindjárt uralmat is gyakorol, mert Isten akarja, hogy neki engedelmességedjenek. A kezébe letett hatalommal ha visszaél, Isten vesszejének tekintik, melylyel gyermekeit bünteti. A zsarnok elűzésére kételyeik támadhatnának, ez esetben pedig meg kellene zavarni a nyilvános békét, erőszakot alkalmazni, vért ontani; mindez pedig alig egyezik meg a keresztényi szelidséggel és egyáltalában van-e valami fontossága annak, hogy ők szabadok, vagy rabszolgák e siralomvölgyén? A fődolog az, hogy elérjék a paradíszot, s ehhez a megadás a legalkalmasabb eszköz.

Az idegenek háborúval fenyegetnek; minden polgár aggodalom nélkül megyen a csatába, egy sem gondol a menekülésre. Teszik kötelességeiket de győzelemért való lelkesült kívánság nélkül; jobban tudják, hogyan kell meghalni, mint hódítani. Mit határoz az, hogy ők a győzők, vagy a legyőzöttek? Nem jobban tudja a gondviselés, hogy mi szükséges nekik? Mily nagy előnyt nyerhet egy merész, kitartó, föllelkesült ellenség ilyen stoikus közönyösségből! Állítsuk szembe velök azokat a nemes népeket, melyeket a dicsőség és hazájuk szeretetének égő lelkesültsége bátorít. Tegyük fel, hogy egy keresztény köztársaság áll szemben Rómával, vagy Spártával; a kegyes keresztény sereg legyőzve, szétszórva, elnyomatva lenne, mielőtt észére térhetne, vagy biztonságát csak ama megvetésnek tulajdoníthatná, melyet az ellenség róla feltételez. A Fábius katonáinak esküje nemes eskű volt; ők nem tettek fogadalmat arra, hogy vagy győzzenek, vagy meghalnak, csak arra, hogy mint győzők térnek vissza – s esküjüket megtartották. A keresztények sohasem eselkedhetnének ilyen, mert ez Isten-káromlás lenne.

Azonban nem is beszélhetünk keresztény köztársaságról, mind a két szó kizárja egymást. A kereszténység csak szolgáltságot és függést prédikál. Szelleme a zsarnokság legjobb előmozdítója. A keresztények rabszolgáknak teremtettek, ők maguk is jól tudják ezt, s nagyon közömbösek, hogy felébredjenek; mert szemükben e rövid életnek igen kevés értéke van.

Azt mondják, hogy a keresztény hadseregek kitűnőek; de hiszen keresztény hadseregről nem is beszélhetünk. Némelyek a kereszties hadakat emlegetik; anélkül, hogy érdemüket kicsinyleném, állítom, hogy azok nem keresztények, hanem csak a papok katonái, az egyház polgárai voltak; olyan lelki országért

harczoltak, melyet az egyház valahogyan világiasított. Ez pedig a pogánysághoz vezet vissza minket; mivel az evangélium nem alapított nemzeti vallást, a keresztények között bármely szent háború lehetetlen. A pogány császárok alatt a keresztény katonák bátrak voltak, mert a pogány katonákkal szemben nemes versengés töltötte el őket; de mihelyt a császárok keresztények lettek, ez a versengés megszűnt; s midőn végül a kereszt elűzte a sást, minden római erény elenyészett.

De félretéve politikai vonatkozásokat, tekintsük meg a jognak magának e tárgyra vonatkozó elveit. A jog, melyet a társadalmi szövetség ad a szuverénnek alattvalói fölött, nem lépheti túl az általános hasznosság határát. Tehát az alattvalók nem felelősek a szuverénnek bárminő véleményükért, kivéve, ha az nincs a közösség elve ellen. Az államra nézve pedig nagyon fontos dolog az, hogy minden polgárnak legyen vallása, mely őt kötelességei teljesítésére ösztönözze; de e vallás dogmáihoz sem az államnak, sem tagjainak semmi köze nincs, csak a mennyiben amaz erkölcsiséget és kötelességeket érintik, melyeket az, a ki hiszen ama dogmákban, köteles másokkal szemben gyakorolni. Mindenkinck lehet olyan meggyőződése, a milyen neki tetszik, a nélkül, hogy arról a szuverén tudna, mert, mivel neki semmi hatalma nincs egy más világban, alattvalóinak a jövő életben való sorsa nem az ő ügye, föltéve, hogy jó polgárok ebben az életben.

Van azonban egy tisztán polgári hitvallás, melynek czikkelyei meghatározása a szuverén kötelessége, és pedig nem annyira, mint vallási dogmákat, hanem mint a társadalmi összetartás érzelmeit, melyek nélkül lehetetlenség jó polgárnak és hűséges alattvalónak lenni. Anélkül, hogy azok valakire kényszerithetők lennének, a szuverén számúzheti az államból azokat, kik nem akarnak bennök hinni; számúzheti pedig nem mint hitetleneket, hanem mint társadalom-elleneseket, mint a kiket nem őszinteség vezet a törvény tiszteletére és a szükségben hazájuk iránti önfeláldozásra. Az államvallás dogmáinak egyszerűeknek, számban kevésnek és határozottaknak kell lenniök, minden magyarázat és kibővítés nélkül. Egy Istenség létezése, a ki hatalmas, bölcs, jótékony, mindentudó és kegyes; a jövő élet, az igazságosok boldogsága, a rosszak bűnhődése, a társadalmi szövetség és a törvények szentsége — ezek a posi-

tív dogmák. A negatív dogmákra nézve csak egyre szorítkozom, t. i. a türelmetlenségre, mert ez a credokhoz tartozik, melyeket kizártunk.

Azok, a kik a polgári türelmetlenséget a vallási türelmetlenségtől megkülönböztetik, véleményem szerint, tévedésben vannak, mert a kettő egymástól elválaszthatatlan. Lehetetlen olyan emberekkel együtt élnünk, a kikről azt hisszük, hogy elkárhóztottak; őket szeretni annyi, mint gyűlölni az Istent, ki őket bünteti; őket vagy megtéríteni, vagy megbüntetni köteleztetünk. A hol a theologiai türelmetlenségnek tér van engedve, ott annak befolyása is van a polgári életre; s mihelyt e befolyás érezhető, a szuverénnek megszűnt a hatalma még világi ügyekben is, mert a király alá van rendelve a papi uralom szeszélyeinek.

Miután pedig többé nincs és nem is lehet kizárólagos nemzeti vallás, mindazokat meg kellene tűrnünk, a kik másokat is megtűrnék, a mennyiben dogmaik nem ellenkeznek a polgári kötelességekkel. Bárki merésznélne mondani, hogy „az egyházon kívül nincs idvezülés“, ki kellene űzni az államból. Ilyen dogma csak a theokratikus kormányforma mellett állhat, minden más mellett mérgező hatású. Az ok, melyért IV. Henrik a római vallást vette fel, amaz egyház minden becsületes hívőjét arra kellene indítsa, hogy tagjai közül kilépjék, s különösen minden egészséges gondolkozású fejedelmet. (IV. Henrik r. kath. és protestáns papokkal tanácskozást tartatott; a protestánsok azt állították, hogy bárki is idvezülhet a római egyházban; a rómaiak pedig azt, hogy ők a protestáns hitben elkárhoznának — s ezért IV. Henrik a római egyházba lépett.)

Rousseau fennebb ismertetett nézetei alig egyeztethetők össze a józan itélettel. Hogy előtte a Jézus vallásának szelleme sem imponált, könnyen érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy Jézus az egyéni akarat, egyéni tehetségek, az egyéni lélek fejlesztésére törekedett vallás-erkölcsi alapon; míg Rousseau, sajátágosan megconstruált államszerkezetében, az egyéni akaratot, az egyéni meggyőződést nemcsak politikai, hanem vallási tekintetben is alávetette az általános akaratnak. „A tökéletes rendszerű törvényhozásban a részleges vagy egyéni akaratnak nem-tevőlegesnek kell lennie“ — és ez áll, a mint láttuk, a vallásra nézve is, melynek dogmáit a szuverén határozza meg. Ilyen állapotban az egyén teljesen ki lenne téve azok zsarnok-

ságának, kik vallási tekintetben a többséget alkotnák; s mint-hogy ez a többség képviselné a szuverén általános akaratot, természetesen fel lenne hatalmazva arra, hogy bárminő kényszerítő dogmákat alkalmazzon, s ennélfogva csak a fanatikusok örvidenének a jólétnek. Ha Rousseau a legőszintébb keresztényeket is hypokritáknak nevezi, vajjon mit mondhatnánk az ő államának ama polgáraitól, kik kötelesek volnának olyan dogmákban hinni, melyekről tudnák, hogy csak a lélekbeli elkárhozásra visznek?

Hiszen ilyen okoskodással szentesítve lennének a boszorkányégetések, az inquisitió óriási borzalmi, általában a középkor fanatizmusából eredő vallási igazságtalanságok, melyek ellen Rousseau oly vehementiával harczol. Maga az állam lenne legerőszakosabb üldözője saját polgárainak, kiknek pedig jólétől és békéjétől függ minden állam sorsa.

De tegyük fel, hogy egy ilyer államban minden polgár alárendelné egyéni hitét, meggyőződését az általános akaratnak; ebben az esetben a kényszer hatása alatt álló, de a többi polgároknak is nem ama végtelen közömbösség támadna-e ilyen intézmények czéljai iránt, melyet Rousseau csak a keresztény szellemnek tulajdonít? Mi lelkesithetné az egyént és az összes testet a tovább fejlődésre, midőn annak minden útja bezárattott? Mi tenné fogékonyrá a lelkeket amaz isteni igazságok iránt, melyek nincsenek helyhez és időhez, de még a legtokéletesebb politikai állam-dogmákhoz is kötve, hanem örökös, végtelen kijelentések által lesznek nyilvánvalók?

Még két nevezetes megjegyzés található a kereszténységre vonatkozólag Rousseau fennebb ismertetett nézeteiben; t. i. hogy a keresztény vallás szelleme teljesen társadalom-ellenes és továbbá, hogy az a zsarnokság legjobb előmozdítója. Az előbbire nézve ő maga is megjegyzi, hogy a keresztények egymást testvéreknek tekintik, s az a társadalmi kötelék, mely őket összeköti, nem szakad meg a halálban sem — és csupán csak az az egy baj van benne, hogy az nem a Rousseau czéljait szolgálja — egyéb semmi.

A második már komolyabb argumentum. Hogy a római, sőt igen gyakran a protestáns egyházak történelmében a keresztény elvek *hibás alkalmazása* a zsarnokság szellemét táplálta, az igaz; de hogy ezért már minden igaz keresztény rab-

szolgának teremtetett, nagyon gyöngé állítás a bebizonyíthatásra. Hiszen maga Jézus is lehetett volna a politikai hatalom rabszolgája, sőt lehetett volna a vallási fanatizmus rabszolgája, ha Pilátus előtt megtagadja elveit; de nem lett sem ő, sem egyetlen személyes követője. Pál apostól büszke volt római polgári czimére; Péter apostol ama nevezetes éjszakán háromszor tagadta meg mesterét — mégis mindakettő a római politikai hatalom halálthozó megtorlását szenvedte. A kereszténységben nem a zsarnokság, nem a rabszolgaság szelleme forgatta föl a világ legnagyobb és leghatalmasabb jogállamát, hanem az a szabadság, függetlenség szelleme, melyet ama politikai hatalom addig leigázott és a melyet a keresztény vallás ébresztett föl a lelkekben. A politikai állam uralma alá rendelt istenek hatalma az emberek szeszélye szerint ingadozott, sőt e szeszély határozta meg az istenek büntetését; s képzelhetjük-e, hogy Rousseau államában egyébre vezessen a többség akarata a „társadalom-ellenesek“ ellen, kikre legkisebb büntetés a száműzetés? Jézus még a bűnösöket is. Isten gyermekei közé számlálta — Rousseau az erkölcsös életű, de független gondolkozású embereket száműzi a dogmák kényszerítő hatása alatt élő emberek társaságából. Vajjon melyik szellem táplálja inkább a zsarnokságot? Hogy a keresztény szellem sem a vallási, sem a politikai rabszolgaságot maga mellett meg nem tűri, mutatják az első keresztények mártyr-szenvedései, a nagy reformáció szabadelvű vallásos mozgalmi, a Servétek, a Socinusok, a gályarabok esetei. Hogy Rousseau és a hozzá hasonlók elvei pedig a világ legóriásibb zsarnokságára vezettek, megmutatta a nagy francia forradalom és a reá természetesen következő Napoleoni rabszolgakereskedés. Ő volt annak értelmi atyja az összes létező emberi intézmények lerombolása és a népfenség túlságba vitt eszméjének hirdetése által. A leigázott emberiséget kívánta fölemelni, de a fölemelt rabszolgákból csak sansculotte apostolok születtek, kik az általános emberi jogok szent nevében folytatott küzdelemben a legádázabb ember-vádászatot űzték. A világ-uralmat kezében tartó római állam a keresztények kicsiny seregén nem tudott győzedelmeskedni, sőt ereje megtörött azok ellentállásán; a Rousseau magasztos eszméiből élő emberiség leigázására elegendő volt egy korszikai káplár. A keresztény szellemnek kellett újra feltámadnia, hogy

a fölforgatott világban új rendet alkosson; s mindaddig, míg a keresztény szellem táplálja a társadalmi és politikai intézményeket, az emberiség nem lesz kitéve olyan megrázkódtatásoknak, melyek az emberi jogok nevében az általános fejlődést megakasztják. Mert a keresztény szellem nem harczra tüzei, hanem békességre vezeti az embert -- és fejlődés csak békességben lehet. A kereszténység éppen mert -- mint Rousseau is elismeri -- nincsen dogmákhoz kötve, a leghatalmasabban mozditja elő az általános, az örökös fejlődést isteni törvények alapján, melyekkel a politikai intézményeknek is összhangban kell állaniok. E nagy világ rendjében sok olyan dolog van, melyekről még a Rousseau philosophiája sem álmodott; e nagy világ rendjéből pedig -- a mennyit belőle ismerhetünk -- a legjótékonyabb bölcseséget az a férfiú olvasta ki, kinek nevéhez a keresztény vallás megalapítása fűződik.

LŐFI ÖDÖN.

A jellem.

Róm. IX: 6. „Nem mindnyájan Izraeliták,
a kik Izraeltől valók“.

Pál apostol, a világhódító evangélium messze földre szóló esatáinak bajnoka — a Krisztusban megjelent hitigazságok alkotásaival és történelembeli megvalósulásaival, az isteni üdvháztartásnak örököseivel, sorsossáival foglalkozik abban a levélben, melyből alapigénket felolvastam. Lelki szemei előtt az új vallás létküzdemeinek derüs és borus képei egyszerre vonulnak el. S tekintetének egy sugára Izrael nemzetének, a messiási üdv választott népének hitéletére esik. És ott azt látja, hogy a nemzeties előjog által arra a legtöbb igényt támasztott nép gyermekei annyiban sem részesülnek a profetiák által kijelentett ígéretek áldásaiban, mint a pogányok.

Hogyan lehetséges? Miért e változás? „*Mi Abrahám fiai vagyunk*“ — mondják a zsidók. Csalhatatlan következés: „*tehát szentek*“? S mégis az üdv népe essék el az üdvtől? Hisz az Isten, ki annyi boldog napot adott nekik, örökre biztosította őket a maga kegyelme felől. „*A kiket pedig Isten elválasztott, azokat el is hívta; a kiket elhívott, azokat meg is igazította, a kiket pedig megigazított, azokat meg is dicsőítette*“. (Róm. 8, 30.) Talán Isten elfordult volna népétől vagy nem a megígért Messiás a Krisztus? Az Isten evangéliuma ügyében külön meghívott mély értelmű apostol lelkén érzi e kérdések sziklanyomását; s oka van reá, hogy e két könyörtelen bizonyosságának tetsző feltevés egyoldalú következményeinek útját vágja.

E népre a faraok fogságában épített egyiptomi piramisokról s a nemzeti és állami lét béke és hadilábon folytatott mozgalmainak aranykorából egy küzdelemteljes évsor soha el nem muló ragyogással vetit fényt. E nemzetnek a Dávid hárfája, s a Debora keleti hévtől ihletett ajaka alig valának méltók zengeni egykoron nagyságát. A bujdosó hazátlanság bomlasztó hatalmával is daczol nemzeti létele. A szenvedések iskolája csak neveli szívós érzületét. Istenhez való vonzalma, Mózes